

перелік праць О. Проскури охоплює 41 позицію, з них статей, зокрема й передмов, – 16; усі інші – видання за її редакцією, що свідчить про її глибоке знання праць Русової та фахову компетентність у цій царині [4].

Відзначаючи 170 років від дня народження видатної просвітительки Софії Русової, підкреслимо: чільне місце з-поміж її популяризаторів і знавців посідає наша сучасниця Олена Проскура, яка цього року святкує свій ювілей – 90-ліття. Без її внеску картина русовознавства була б неповною. Тут окреслено лише головні напрями наукової і методичної спадщини дослідниці; інші аспекти її творчості потребують подальшого вивчення й узагальнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Русова С. Вибрані твори. Київ: Освіта, 1996. 304 с.
2. Проскура О. Запізніла сповідь. Київ: Інтерсервіс, 2016. 508 с.
3. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: наук.-метод. посіб. / за ред. В. Г. Слюсаренка, О. В. Проскури. Київ: ІЗМН, 1998. 196 с.
4. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель : до 155-річчя від дня народження : біобібліогр. покажч. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Київ, 2010. 175 с.

Микола ЦМОКАНИЧ
(Дрогобич)

ХРИСТИЯНСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ І ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ПЕДАГОГІЦІ: АНТРОПОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ОСВІТНЬОГО ДИСКУРСУ ТА СУСПІЛЬНОЇ ЄДНОСТІ

Світоглядні та релігійні цінності становлять важливу складову життя людини, а також відіграють значну роль у формуванні суспільства загалом. Загальновизнаними міжнародними документами, деклараціями та угодами право людини на власні переконання визначається як фундаментальне, адже воно дає можливість особі формувати моральні орієнтири, визначати сенс і мету власного життя. Водночас сучасне суспільство стикається

з потребою гармонізувати відносини між різними релігійними, соціальними та світоглядними групами. З одного боку, постає необхідність забезпечення свободи думки й автономії особи, а з іншого – потреба взаємної поваги між різними світоглядними позиціями[11, ст. 35; 2, ст. 18].

У цьому контексті зазначене питання набуває особливої актуальності для українського суспільства, яке в умовах воєнного стану, процесів європейської інтеграції та суспільних реформ стикається з численними викликами. Природною відповіддю на ці виклики має стати не поглиблення суспільних поділів, а пошук шляхів до консолідації різних суспільних груп, формування культури взаємної поваги.

Корисну роль для сталого розвитку суспільства навіть у нестабільні часи може відіграти освіта та педагогічний простір. Різні рівні освіти – від шкільної до вищої – здатні сприяти згуртуванню українського суспільства. З призми концепції НУШ, всебічно розвинені особистості, свідомі громадяни та патріоти формуються ще під час шкільної освіти, а отже, згодом будуть відігравати важливу роль у суспільстві [12, с. 5–6, 10, 12]. За аналогією, те саме можна ствердити і про заклади вищої освіти, які, окрім підготовки фахівців різного рівня, також формують особистість, її світогляд та позицію. Як зазначено у вступі до закону «Про вищу освіту»:

«Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, *запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держав*» (курсив власний) [8, вступ].

Однією з тем, що потребують особливої уваги у контексті розвитку суспільної єдності, є гендерна проблематика в освітньому середовищі та її осмислення крізь призму християнської антропології. Ця тематика може стати потенційним чинником консолідації на меті до досягнення спільних цінностей (наприклад, доступ до освіти та професійні можливості, які впродовж століть були недоступні жінкам [1, с. 22–38]), навколо якого різні соціальні групи здатні шукати спільні підходи до розуміння людської гідності та взаємної поваги. Водночас при неналежній увазі та ігноруванні контексту, ця тема може стати каменем спотикання для різних груп українського суспільства (з однієї сторони, дискусії стосовно так званих гендерної ідеології та антигендерного руху).

У сучасному академічному просторі існує гостра потреба осмислювати взаємозв'язок між гендерною проблематикою та християнською традицією. Це пов'язано з тим, що значна частина громадян України визнають себе християнами – за даними дослідження Центру Разумкова, проведеного у 2025 р. (2009 респондентів), у середньому такими вважали себе понад 80 % усіх опитаних [7]. Дещо давніше дослідження цього центру демонструє, що значну частину українського християнства становлять Українська Греко-Католицька і Римо-Католицька Церкви. Так ще у 2010 р., до складу УГКЦ в Україні належали 3 599 громад (10,7 % загальної кількості релігійних громад в Україні), а у РКЦ – 909 громад, (2,7 %) [6, с. 15–16]. На офіційному сайті УГКЦ зазначено, що до її складу зараховано понад 5,5 млн вірних у цілому світі [13]. Вочевидь, світоглядні переконання цих спільнот і приналежних до них осіб впливають не лише на їхнє релігійне життя, але й на життєву поведінку та розуміння світу.

У сфері освіти цей світоглядний фактор проявляється у функціонуванні різних католицьких освітніх інституцій. До них належать католицькі школи, дитячі садки, університети, богословські факультети та інститути, освітні програми зі спеціальності «Богослов'я», яка визнана державою, а також заклади духовної освіти, зокрема семінарії. Українське законодавство також передбачає для таких закладів своєрідну автономію. Як, зокрема, визначено у законі «Про освіту»:

«З метою задоволення духовних потреб громадян приватні заклади освіти, зокрема засновані релігійними організаціями, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку, мають право визначати релігійну спрямованість своєї освітньої діяльності» [8, п. 11].

Такі інституції становлять окремий сегмент освітнього середовища та формують власний педагогічний простір, у якому поєднуються академічні стандарти освіти та християнський світогляд. Виразним прикладом такого закладу є Український католицький університет, який «[...] опирається на християнські цінності, інновації та підприємливий підхід» [14]. Однак також є велика кількість й інших закладів, які за підґрунтя своєї діяльності беруть християнський світогляд [6, с. 15–16], у яких навчаються майбутні медичні, освітні, військові капелани, кваліфіковані богослови та філософи, християнські педагоги / катехити, релігійні діячі та провідники.

Отже, помітну частину українського академічного середовища становлять люди з чітко сформованими світоглядними позиціями, зокрема релігійними. У цьому контексті характерно, що Католицька Церква як інституція регулярно піднімає питання освіти, виховання та критеріїв наукового знання у католицьких освітніх закладах. Через різноманітні документи та рекомендації Церква наголошує на важливості поєднання академічної освіти з цілісним формуванням людської особи. До них належать Декларація Другого Ватиканського собору про виховання «*Gravissimum Educationis*» (1965), конституція Папи Івана Павла II про католицькі університети «*Ex Corde Ecclesiae*» (1990) та енцикліка про взаємозв'язок між вірою та розумом «*Fides et Ratio*» (1998) тощо. Переховані документи, хоч і сформовані кілька десятиліть тому, формують радше підставу для подальшої, більш новітньої, католицької риторики на тему освіти. Як приклад, можна згадати діяльність Конгрегації Католицької освіти з цілою низкою праць на тему освіти: «*Educating Together in Catholic Schools*» (2007, про спільну місію священників та мирян-педагогів) «*Educating Today and Tomorrow: A Renewing Passion*» (2014, про персоніфікацію освіти та оновлення педагогіки), «*Male and Female He Created Them*» Towards A Path Of Dialogue On The Question Of Gender Theory In Education» (2019, про антропологію та гендерну теорію в освіті), «*Identity of the Catholic School for a Culture of Dialogue*» (2022, про християнство та його діалог з різними ідеями у контексті католицьких закладів освіти). Отож, певною мірою, можна говорити про певний католицький менталітет та традицію у сфері освіти, який варто враховувати при описі освіти в Україні та світі загалом як такої.

Водночас варто звернути увагу на один важливий аспект зв'язку між гендерним підходом в сучасній освіті та католицьким підходом до освіти, про який було згадано дещо раніше у тексті. Гендер як концепція представлений у сучасному педагогічному дискурсі та підтримується на рівні окремих державних освітніх стратегій і політик [10]. Однак Католицька Церква розглядає деякі інтерпретації гендерної теорії як такі, що можуть вступати у напруження з її антропологічним баченням людини. Зокрема, дискусійними є підходи, які радикально відокремлюють гендерну ідентичність від біологічної статі [5].

Єпископи УГКЦ та РКЦу своїх зверненнях та пастирських документах звертають увагу на можливі ризики використання поняття гендеру у тих випадках, коли воно інтерпретується у

радикально конструктивістському ключі. У таких трактуваннях гендері стать розглядається як повністю соціальні конструкти, позбавлені онтологічного підґрунтя. Відтак це суперечить католицькому розумінню людини, яке наголошує на значенні тілесності, бінарності статі (чоловік-жінка), єдності біологічного і особистісного вимірів людського буття [3, 4]. Представники цих Церков в Україні не присвячують багато уваги чіткому розрізненню різних інтерпретацій гендеру. Однак з їхніх застережень можна зробити висновок, що найбільше критики лунає у бік моделі конструктивізму, яскравими представниками якої є Джудіт Батлер та Монік Віттіг. Ці відомі авторки часто інтерпретували стать як надуману категорію за межами чоловічого та жіночого, яка підлягає деконструкції та радикального переосмислення. Як окремі тези Джудіт Батлер можуть суперечити християнській візії антропології, я уже намагався окреслити у публікації у Наукових Записках Українського Католицького Університету [17].

У церковних документах міжнародного контексту ця критика більш уточнена і скерована саме на радикально конструктивістські інтерпретації гендерної теорії. Так, до прикладу, Католицька конгрегація освіти – одна з дев'яти конгрегацій Римської курії – допускає можливість діалогу між християнською антропологією та корисними дослідженнями на гендерну тематику [5]. Певні інтерпретації гендеру моделі есенціоналізму визнають значення біологічної статі та її роль у формуванні особистісної ідентичності, що відкриває можливість для пошуку точок дотику між різними підходами. Можна ствердити, що у цьому плані католицька антропологія та вітчизняна педагогіка мають спільну точку дотику, адже у обидвох візіях є наголос на рівності чоловіків та жінок, визнання їх однакової гідності та значення [1, с. 28]. Так, до прикладу, вітчизняні автори, як і Церква, наголошують на важливості враховувати біологічний вимір хлопчиків і дівчаток при гендерному вихованні [1, с. 29]. Українське законодавство також говорить про гендерну рівність як про рівність чоловіків та жінок, тим самим приймаючи модель есенціоналізму [9]. За вітчизняними авторами Хрисановою та Лебідь, у педагогіці гендер можна охарактеризувати своєрідною тріадою:

«1. Поняття про систему ролей і відносин між жінкою і чоловіком у суспільстві, які визначаються не стільки біологічними факторами, скільки соціальним, економічним, політичним контекстом і ґрунтується

на умовах конструктивного співробітництва «обох половин суспільства». 2. Концептуальну основу цієї взаємодії, яка поряд із конструктивністю відносин визначає їх безконфліктність і консенсус (на відміну від гострих проявів фемінізму). 3. Гендер передбачає не лише конструктивну, а ще й справедливую взаємодію представників обох статей щодо створення таких соціальних умов, які дають імпульс для розкриття громадянських та індивідуальних якостей особистості з метою повної самореалізації» [1, с. 38; 18, с. 77].

Ідейно такий підхід вітчизняної педагогіки наближений до католицького розуміння чоловіків та жінок. Ціла низка сучасних документів Церкви та католицької доктрини демонструє прихильність Церкви до суспільної рівності та однакове визнання гідності чоловіків та жінок: пастирська конституція II Ватиканського собору «*Gaudium et Spes*» («Радість і надія», розділ «*Fundamental Equality of All People*», ««Фундаментальна рівність усіх людей»), *Mulieris Dignitatem* (1988, «Гідність жінки»), Компендіум Соціальної Доктрини Церкви (про рівність чоловіка і жінки як ознаку соціальної справедливості), декларація Дикастерії у справах віровчення *Dignitas Infinita* (2024, «Нескінченна гідність», про гідність людини незалежно від статі, статусу чи обставин), соціальна енцикліка Папи Івана Павла II *Laborem Exercens* (1981, «Працею людина», про рівну гідність праці чоловіків і жінок). Перелічені документи розглядають чоловік і жінок як рівних, однакової гідності істот, з рівними правами та свободами. Самореалізація, свобода у житті, доступ до освіти та праці й інші аспекти – це важлива складова католицького соціального вчення. У цьому контексті доречною звучить вислів К. Ушинського: «Для християнства чоловік і жінка – особи рівноправні, однаково самостійні й однаково відповідальні, яких тільки шлюб вводить у рівноправні між собою відносини» [16, с. 34].

Водночас у частині академічних середовищ позиція Церкви та окремих її представників щодо гендерної проблематики нерідко інтерпретується критично. Погляди Церкви іноді узагальнюються як «антигендерні», що може призводити до спрощеного розуміння позиції Церкви як заперечення принципу рівності прав і можливостей чоловіків і жінок [15]. Таким чином, різні інтерпретації гендеру як концепту та окремих його аспектів формують своєрідне напруження в сучасному освітньому й академічному дискурсі. Його подолання потребує подальшого наукового осмислення, спрямованого на розвиток конструктивного діалогу між різними світоглядними

позиціями. Особливо актуальним є завдання уникнення редукції складних богословських та філософських позицій до спрощених ідеологічних схем.

Варто зазначити, що окреслена проблематика є міждисциплінарною та охоплює філософську антропологію, педагогіку, богослов'я і соціальні науки. Гендерна теорія як сукупність різних підходів та католицька антропологія як цілісна світоглядна система потребують не протиставлення, а аналітичного зіставлення у контексті сучасного освітнього дискурсу. Потенційним наслідком такої наукової дії може бути розробка більш релевантного понятійного апарату, створення новітніх підходів з урахуванням поглядів різних релігійних груп, адаптація попередньо сформованих концептів до умов сьогодення. Зі свого боку, консолідація українського суспільства навколо спільних цінностей рівності чоловіків та жінок, однакові можливості хлопців та дівчат в освіті, цілісна антропологія і педагогіка як гуманістична наука – це позитивні результати напрацювань освітян та науковців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебідь І. Ю. Гендерна педагогіка: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський, 2015.
2. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 14.04.2026).
3. Послання Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиєпископства Української Греко-Католицької Церкви стосовно небезпеки гендерної ідеології. URL: <https://docs.ugcc.ua/1423/> (дата звернення: 14.04.2026).
4. Спільна Декларація католицьких єпископів України з приводу небезпеки нового ідеологічного поневолення нашого народу. 2015.
5. Congregation for Catholic Education (for educational institutions). Male and Female He Created Them. Towards a Path of Dialogue on the Question of Gender Theory in Education. Vatican, 2019.
6. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин : інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку», 8 лютого 2011 р. / дослідження центру Разумкова. Київ, 2011.

7. Рівень релігійності, конфесійний і церковний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2025 р.) / дослідження центру Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiinosti-konfesiinyi-i-tserkovnyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2025r> (дата звернення: 14.04.2026).
8. «Про освіту»: Закон України. Редакція від 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 14.04.2026).
9. «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 14.04.2026).
10. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. № 1163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#n13> (дата звернення: 14.04.2026).
11. Конституція України. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.04.2026).
12. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи / Міністерство освіти і науки України. 2016.
13. Структура Української Греко-Католицької Церкви / *Офіційний сайт УГКЦ*. URL: <https://ugcc.ua/church/structure/> (дата звернення: 14.04.2026).
14. Про Університет / *Офіційний сайт УКУ*. URL: <https://ucu.edu.ua/about/> (дата звернення: 14.04.2026).
15. Рябчук А.М. Маніпуляції щодо гендерної проблематики в академічному вимірі (середовищі). Гендер чи антигендер: хто атакує демократію в Україні? : дослідження / літ. ред.: О. Губіна, С. Губін. Київ, 2020. С. 8–30.
16. Сухомлинська О.В. Нариси історії українського шкільництва 1905–1933 : навч. посіб. Київ, 1996.
17. Цмоканич М. Концепція гендеру як заперечення християнського розуміння статевості. *Наукові записки УКУ: Богослов'я*. 2025. Вип. 12. С. 211–225.
18. Хрисанова С. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє : матеріали Другої Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2002.